

ומקשינן: וליפקו נמי אתמוז וטבת! ?

מדוע השלוחין אינם יוצאים בתמוז וטבת, שהרי יש בהם ימי תענית כשם שיש באב!

שאין יד הנכרים שולטת על ישראל⁽⁴³⁹⁾ — יהיו ימים אלו לששון ולשמחה, ואסורים בהספד ובתענית.⁽⁴⁴⁰⁾

אבל בזמן שאין שלום — יהיו צום.

ומכאן שצמים ב"ז בתמוז, שהוא צום החודש הרביעי [מניסן], וכן בעשרה בטבת, שהוא צום החודש העשירי [מניסן].

ואם כן: מדוע השלוחין לא יוצאים בהם לגולה?

אמר רב פפא: הכי קאמר רבי שמעון חסידא:

א. בזמן שיש שלום — יהיו לששון ולשמחה.

ב-ח דאמר רב הונא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: מאי דכתיב [זכריה ח]: "כה אמר ה' צבאות: צום החודש הרביעי, וצום החודש החמישי, וצום החודש השביעי, וצום החודש העשירי — יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה".

וקשה: מצד אחד קרי להו, קורא הכתוב לימים הללו צום, ומצד שני, הוא קרי להו ששון ושמחה! ואיך מתיישבים שני הדברים הללו?⁽⁴³⁸⁾

אלא כך כוונת הכתוב: בזמן שיש שלום,

שבית המקדש היה קיים, ואף על פי שיצאו גם על אייר, מכל מקום הרי לא יצאו על אב. שהרי לא התענו בזמן שבית המקדש היה קיים. טורי אבן.

438. עולי בבל שאלו את זכריה בימי בית שני: "האבכה בחדש החמישי [אב] הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים?" [זכריה ז ג]. כלומר, מאחר שכבר נבנה הבית האם ראוי לצום ולבכות בתענית שבאב?

והשיב: "צום הרביעי וצום החמישי... יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, והאמת והשלום אהבו". ומשמע שכך אמר להם, כל הצומות הללו יהיו לששון ולשמחה כבר עכשיו [ואין הכוונה על לעתיד לבוא], כי אין חפץ לה' בצומות, אלא שתאהבו את האמת והשלום.

ולפיכך שאלה הגמרא, מאחר שמאותו היום ואילך לא היו צמים בהם מדוע אמר הכתוב "צום הרביעי" וכו' [בלשון "צומות"]? היה לו

לכתוב לומר "ימי החדש הרביעי והחדש החמישי" וגו'. [שהרי כבר לא היו אלו ימי צום] וממילא היה מובן שמדובר על הצומות [כשם ששאלו "האבכה בחדש החמישי" ולא הזכירו צום החמישי]. בית יוסף או"ח תחילת סימן תק"ג.

והריטב"א כתב שהיה ראוי לומר "אשר צמתם בחדש הרביעי ובחדש החמישי" וגו' בלשון עבר [עיין שם].

439. כך פירש רש"י. והר"ח פירש שבית המקדש קיים, וכן הביא הבית יוסף [או"ח תחילת סימן תק"ג] בשם הרמב"ן [בספר תורת אדם]. וכן כתבו הריטב"א והטור. [שם]. [ועיין רשב"א ד"ה בזמן וד"ה אין שמד].

440. פירש הריטב"א, שהיו יודעין בזמן בית שני שהבית עתיד להחרב, ולא היה בניינו חשוב כאילו נגדר הפרץ של החרבן הראשון לגמרי. ולפיכך לא עקרו את גזירת הצומות לגמרי, אלא

ב. בזמן שיש גזרת שמד של המלכות⁽⁴⁴¹⁾ — יהיו ימי צום, וחובה להתענות בהם.

ג. בזמן שאין גזרת המלכות, ואין שלום:

רצו — מתעניין, רצו שלא להתענות — אין מתעניין.⁽⁴⁴²⁾

ומאחר שבזמן שאין גזרת שמד אין חובה להתענות, לפיכך אין מטריחים לשלוח עליהם שלוחין.⁽⁴⁴³⁾

ומקשינן: אי הכי, אם אכן כוונת הפסוק שבזמן שאין גזרת שמד ואין שלום, הצום הוא רשות, ומטעם זה לא שלחו שלוחין, אם כן קשה:

תשעה באב נמי — לא יצאו עליו שלוחין, שהרי הצום בו הוא רשות בזמן הזה!

אמר תירץ רב פפא: שאני [שונה] תשעה באב מיתר הצומות, הואיל וחוכפלו בו הרבה צרות:

דאמר מר: בתשעה באב: הרב הבית בראשונה [הבית הראשון], ובשניה [הבית השני], ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר ירושלים.

ואף על פי שגם בי"ז בתמוז ארעו ארבע צרות, בכל זאת חורבן הבית הוא צרה גדולה מאוד.⁽⁴⁴⁴⁾

אמרו שבזמן שבית המקדש יחרב יהיה צום גמור מגזירת הנביאים הראשונים.

441. רשב"א ריטב"א. טור [או"ח תק"נ].

442. כתב הטור [או"ח תק"נ] שהדבר תלוי ברצון רוב ישראל, וכן נראה מדברי הרא"ש. וכן כתב הרמב"ן בספר תורת האדם. והריטב"א כתב — "רצו בית דין — מתעניין".

ובפירוש המשניות להרמב"ם כתב שהדבר תלוי ברצון כל יחיד. [עיי' שם היטב]. וכתב הטור [שם] שבימינו רצו ונהגו להתענות, ולפיכך אסור לפרוץ גדר, [וכל שכן בדורות שיש שמד חובה מדברי קבלה להתענות. שם].

כתב הר"ן בשם הרמב"ן שבזמן שיש שמד ומתענים מתקנת הנביאים, היו אסורים באכילה, שתיה, סיכה, נעילת הסנדל, ותשמיש המטה. ומתחילים להתענות מתחילת הערב כתשעה באב. אבל בזמן הזה שאין שמד וקיבלו ישראל עליהם לצום לא קיבלו אלא צום מאכילה ושתיה ביום בשלבד. והביאו הבית יוסף והשלחן ערוך

[או"ח תק"נ ב] להלכה.

443. כך פירש רש"י.

לדעת רוב הראשונים [בהערה הקודמת] שהדבר תלוי ברצון רוב ישראל, קשה: ממה שהגמרא הקשתה שראוי שהשלוחין יצאו אף על שאר התעניות, הרי מוכח שנהגו להתענות בזמנם, ואם כן מדוע לא שלחו שליחים על כל התעניות?

ותירץ הריטב"א: בזמן חכמי התלמוד כבר נהגו לצום בכל הצומות. ולפיכך הגמרא סברה בתחילה שאף בזמן משנה היה חיוב לצום, והגמרא מתרצת שבזמן הזה הדבר תלוי ברצון ישראל ולכן המשנה לא שנתה שהשלוחים יוצאים עליהם מפני "שיש שהיו מתענים, ויש שלא היו מתענים" [אולי הכוונה לבתי דינים של כל מקום. וכן פירש המהדיר]. ובזמננו רצו כל ישראל ואי אפשר שוב לעקרם.

ועיי' תירוצים נוספים בריטב"א. ועיי' רשב"א וחידושי הר"ן.

444. תוספות בתירוץ ראשון. ובתירוץ השני כתבו שאותה הצרה [חרבן הבית] הכפלה

ואמאי קרי ליה "חמישי"? מפני שהוא החדש החמישי לחדשים.

ג. "צום השביעי" — זה ג' בתשרי, שבו נהרג גדליה בן אחיקם.

ומי הרגו? ישמעאל בן נתניה הרגו! (446)

ומאחר שצמים על הריגת גדליה הצדיק, כשם שצמים על שריפת המקדש, יש בדבר זה ללמדך, ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלהינו! (447)

ואמאי קרי ליה הכתוב "שביעי"? מפני שהוא בחדש השביעי לחדשים.

תניא: אמר רבי שמעון: ארבעה דברים היה רבי עקיבא דורש, ואני אין דורש כמותו:

א. "צום הרביעי" שהוזכר בפסוק — זה ט' בתמוז, שבו הובקעה העיר ירושלים.

שנאמר [ירמיה נב]: "בחדש הרביעי בתשעה לחדש, ויחזק הרעב בעיר, ולא היה לחם לעם הארץ, ותבקע העיר". (445)

ואמאי קרי לה הכתוב "צום הרביעי"? מפני שהוא בחדש הרביעי לחדשים, שמתחילים למנותן מניסן.

ב. "צום החמישי" שהוזכר בפסוק — זה תשעה באב, שבו נשרף בית אלהינו.

וכן הקשה בפני יהושע. [והוסיף הפני יהושע והקשה: מה ענין זה לכאן?]

ותירץ בפני יהושע: הטעם שקבעו את צום גדליה הוא משום ששקולה מיתת הצדיקים כשריפת בית אלוקינו [כפי שהגמרא תבאר בסמוך], ויש לשאול: במה שונה מיתת גדליה מיתת שאר הצדיקים? ובצדיקים שמתו בידי שמים אין לשאול שאלה זו, שהרי הם מתו בזמנם, אך יש לשאול כן בצדיקים שמתו בידי אדם.

ולכן אמר התנא שישמעאל בן נתניה הרגו, שהוא היה ישראל, ואילו שאר הצדיקים מתו על ידי גויים ומיתת הצדיקים מכפרת ולכן יש נחמה במיתתם, מה שאין כן צדיק שנהרג על ידי ישראל אין בזה כפרה אלא קיטרוג גדול. [ואף על פי שהיו צדיקים אחרים שנהרגו על ידי ישראל, מכל מקום זה היה בזמן הבית ולא קבעו תענית. ועיי"ש עוד]. ועיין הערה הבאה.

447. כתב השפת אמת: התנא בא לבאר מה ענין צום גדליה [שהוא על מיתת הצדיק] לבנין בית

פעמיים בט' באב. מה שאין כן בי"ז בתמוז שלא הוכפלה אותה הצרה פעמיים.

445. קשה: מדוע אנו מתענים בי"ז בתמוז? הרי הגמרא אומרת שצום הרביעי הוא ט' בתמוז! ובירושלמי כתוב, שקלוקל חשבונות היה בזמן החרבן, וטעו וסברו שהבקעה העיר בט', ובאמת היא הובקעה בי"ז. והביאוהו הרשב"א והר"ן. והביא הר"ן שיש מקצת נוסחאות גם בתלמוד שלנו שגרסו כאן — "זה י"ז בתמוז". אבל תוספות והריטב"א כתבו שהתלמוד שלנו חולק על הירושלמי.

וכתבו תוספות שאמנם בחורבן הראשון הבקעה העיר בט' בתמוז. אבל בחורבן השני הובקעה העיר בי"ז תמוז, [וחרבן הבית השני חמור לנו יותר. ואין לומר שיתענו פעמיים, מפני שארבעה צומות קבלו עליהם ולא יותר, ואין מטריחין על הציבור יותר מדאי. ר"ן] ועיין ריטב"א.

446. הקשה הטורי אבן: מה בא התנא ללמדנו? הרי מפורש בכתוב שישמעאל בן נתניה הרגו!

ד. "צום העשירי" — זה עשרה בטבת, שבו סמך מלך בבל וצר על חומות ירושלים.

שנאמר [יחזקאל כד]: "ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי [טבת] בעשור לחדש לאמר: בן אדם כתב לך את שם היום, את עצם היום הזה, סמך מלך בבל אל ירושלים [לצור עליה]".

ואמאי קרי ליה הכתוב "עשירי"? מפני שהוא עשירי לחדשים.

והלא היה ראוי זה לכתוב את צום עשרה בטבת ראשון בסדר הפסוק, שהרי הוא היה הראשון בסדר המאורעות, ולמה נכתב כאן באחרונה?

כדי להסדיר חדשים כתיקנן. שהצומות יהיו מסודרים לפי סדר החדשים שהם חלים בהם.

עד כאן דברי רבי עקיבא.

ואמר על זה רבי שמעון: ואני איני אומר כן.

אלא כך אני אומר בענין "צום העשירי":

"צום העשירי" — זה חמשה בטבת, שבו באת [באה] השמועה לגולה שהוכתה העיר, ונשרף הבית. (448)

שנאמר [יחזקאל לג]: "ויהי בשתי עשרה

שנה בעשירי [בטבת] בחמשה לחדש, לגלותנו [כלומר, בשנת שתי עשרה לגלותנו], בא אלי הפליט מירושלם, לאמר: הוכתה העיר!"

ועשו את יום השמועה ליום צום, כדרך שעשו ביום השריפה, דהיינו תשעה באב.

ומוסיף רבי שמעון ואומר: ונראין דברי יותר מדבריו!

שאני אומר על הצום הראשון שנכתב במקרא, דהיינו צום י"ז תמוז, שהוא ראשון בסדר הצרות.

שהרי בתחלה בי"ז תמוז הובקעה העיר. ואחר כך, בתשעה באב, נשרף הבית. ואחר כך, בג' תשרי נהרג גדליה. ובטבת שאחריו באה השמועה לגולה.

ועל צום אחרון שהוזכר בכתוב, דהיינו צום ה' בטבת, אני אומר שזה אחרון בסדר הצרות.

ואילו הוא, רבי עקיבא, אומר על הצום שהוזכר במקרא ראשון, י"ז תמוז, שהוא אחרון בסדר הצרות.

ועל הצום שהוזכר אחרון, דהיינו עשרה בטבת, הוא אומר שהוא ראשון בסדר הצרות. שבו צר מלך בבל על ירושלים, ורק לאחר מכן בי"ז תמוז הבקעה העיר.

המקדש — מדוע כשנבנה הבית בטלה התענית? ולכן ביאר התנא ששקולה מיתת הצדיק כחרבן הבית, שנחסר אור הצדיק בעולם הזה. וכאשר נבנה הבית ונתחדש אור השכינה בזה, אין להתענות על מיעוט אור הצדיק.

[ותמה, שהרי יש לומר שקבעו את התענית

על כך שעל ידי מיתת גדליה התפזרו ישראל כמו שמשמע מהרמב"ם. שהרי לא קבעו צום על מיתת צדיקים אחרים. ע"ש. וראה הערה קודמת].

אלא שהוא, רבי עקיבא, אומר שהכתוב מונה את הצומות לפי סדר חדשים.

ואני מונה אף לסדר פורעניות.

הגמרא אמרה לעיל שבזמן שיש שלום היו ארבעת התעניות הללו לששון ולשמחה. כלומר, שהם אסורים במספד ובתענית, ואילו בזמן שאין שלום היו הימים הללו צומות.

ואגב כך הגמרא דנה בכל ה"ימים הטובים" האסורים בתענית משום שארעו בהם ניסים, ויש מהם שאסורים אף בהספד — והם מפורטים במגילה הנקראת "מגילת תענית" — האם בזמן הזה, שהבית חרב ואין שלום, בטלו דיני הימים הללו:

איתמר: רב ורבי חנינא אמרי: בטלה מגילת תענית משחרב הבית, והימים הטובים המנויים בה מותרים בהספד ובתענית.

רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי: לא בטלה מגילת תענית.

והגמרא מפרשת את טעמיהם:

רב ורבי חנינא אמרי, בטלה מגילת תענית, משום שהבי קאמר הכתוב בצומות שנקבעו זכר לחורבן הבית הראשון:

בזמן שיש שלום, יהיו הצומות לששון ולשמחה.

ואף על פי כן, כאשר אין שלום הרי זה צום.

והנך נמי, שאר הימים שנקבעו בזמן הבית השני במגילת תענית, כ"ימים טובים" לששון ולשמחה, שאסורים בתענית והספד — **כי הני**, גם הם דינם כדין ארבעת הצומות הללו, שנקראו בזמן בית שני "ימים טובים", ומשחרב הבית בטלה שמחתם.

ואילו **רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי, לא בטלה מגילת תענית, משום שדוקא הני, הצומות הללו, הוא דתלינהו רחמנא, אותם בלבד תלה הכתוב בבנין בית המקדש.**

שמתחילה הם נקבעו לימי צום על חורבן הבית, ועל ידי בנין בית המקדש הם נקבעו ליום טוב. כי כאשר נבנה בית המקדש, שאלו בני הגולה אם להמשיך ולצום, והשיב להם הנביא זכריה [זכריה ז] שמכאן ואילך יהיו הימים הללו לששון ולשמחה ולמועדים טובים.

אבל הנך, שאר הימים המוזכרים במגילת תענית — לא תלה אותם הכתוב בבנין בית המקדש, אלא כדקיימי קיימי! כשם שעמדו באיסור הספד ותענית בזמן שהבית היה קיים, כך הם עומדים באיסורם גם היום.

מתיב רב כהנא, סתירה לדברי האומרים שבטלה מגילת תענית:

שהרי שנינו בכרייתא: **מעשה וגזרו תענית בתנוכה בלוד**, והצריכו להתענות בחמשה עינויים: באכילה, בשתיה, בסיכה, ברחיצה, ובנעילת הסנדל.

וירד רבי אליעזר ורחק, ורבי יהושע וסיפר [והסתפר]. (449)

ואמרו להם לאנשי לוד: צאו והתענו על מה שהתעניתם, מפני שחנוכה אסור בתענית, כמבואר במגילת תענית.

והרי רבי אליעזר ורבי יהושע חיו לאחר חרבן הבית [שנחרב בימיו של רבן יוחנן בן זכאי רבם], ומכאן שאף לאחר שחרב הבית לא בטלה מגילת תענית [ושלא כדברי האומרים שבטלה מגילת תענית].⁽⁴⁵⁰⁾

אמר תירץ רב יוסף: שאני [שונה] חנוכה משאר הימים שהוזכרו במגילת תענית, והכל מודים שלא התבטלה בזמן הזה, משום דאיכא מצוה. שיש בה מצות הדלקת הנר, והיא לא בטלה.⁽⁴⁵¹⁾

אמר ליה אביי: ותיבטיל איהו, חנוכה עצמה, ותיבטיל אף מצותה!⁽⁴⁵²⁾

אלא, אמר תירץ רב יוסף, תירוצך אחר: שאני חנוכה דמיפרסם ניסא. הרי הוא גלוי לכל, מפני שנהגו בו את מצוותיו, והחזיקו בו כאילו הוא חג מדאורייתא.

מותיב רב אחא בר הונא סתירה לדברי

האומרים שבטלה מגילת תענית: ממה שנאמר במגילת תענית [הכתובה בארמית]:

בתלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטרייא. בג' תשרי ביטלו חכמים את הזכרת ה' מן השטרות. לפי שגזרה מלכות יון גזרה שלא להזכיר שם שמים על פיהם.

וכשגברה מלכות חשמונאי על היונים, ונצחום, התקינו מלכות בית חשמונאי שיהו מזכירין שם שמים בפיהם, ואפילו בשטרות.

וכך היו כותבין בשטרות: "בשנת כך וכך ליוחנן, כהן גדול לאל עליון".

וכששמעו חכמים בדבר אמרו: למחר זה [הלוה] פורע את הובו, ונמצא שטר [קרוע]⁽⁴⁵³⁾ מוטל באשפה. והרי זה בזיון לשם שמים.

וביטלום מלהזכיר את שם שמים בשטרות.

והיה קשה מאוד לבטל את העם ממנהג זה. וכאשר עלה הדבר בידי חכמים, החשיכו זאת לנס, ואותו היום עשאוהו יום טוב.⁽⁴⁵⁴⁾

451. ריטב"א. והיינו, מפני שהמצוה אינה בטלה, לכן גם דין שמחה אינו בטל.

452. כלומר, עיקר התקנה בחנוכה היה לעשותו יום טוב, ומאחר שחרב הבית ואין לעשותו יום טוב, ממילא תבטל גם המצוה. ע"פ הריטב"א.

453. ר"ח. ובא ליישב איך יתכן שיזרקו שטר ולא יחששו שמא ישתמש בו אחר שלא כדין.

454. כתב הריטב"א: מכאן שיש להזהר שלא לכתוב שם בשטרות. ואפילו כינוי אסור, ואפילו שלא בכתב אשורי. ויש מקפידים שלא לזרוק

450. מדברי משנתנו — שהיו שולחים שלוחים על כסלו מפני חנוכה בזמן הזה — אין להוכיח שבטלה מגילת תענית, מפני שרב כהנא הבין שיש לחלק בין איסור הספד ותענית. למצות הדלקת הנרות, שאמנם מצות הדלקת הנרות לא בטלה [ולכן שלחו שלוחים על כסלו] אבל איסור הספד ותענית בטל, [ואף על פי שרב יוסף ואביי דלהלן הבינו שאין לחלק בין המצוה לאיסור הספד ותענית, מכל מקום רב כהנא הבין שאפשר לחלק ביניהם]. ריטב"א בהסבר דברי תוספות. [ובזה מיושבת קושית הרשב"א, עיין שם].

שהרי בזמן הבית נהגו שמחה, ביום שנהרג בו גדליה בן אחיקם!

אמר תירץ רב: לא נצרכה, לא הוצרכו חכמים לקבוע יום זה במגילת תענית, אלא כדי לאסור אף את היום שלפניו [ב' תשרי].

שהרי כתוב במגילת תענית: הימים האלה, הם, ולפניהם, ולאחריהם אסורים בתענית [או בהספד].

ולולי שהיו חכמים קובעים יום זה במגלת תענית, היה היום שלפניו מותר בתענית, ולכן קבעוהו מחדש. (455)

[ולהלן הגמרא מקשה, שגם לולי זאת היה היום שלפניו אסור, משום שהוא יום שלפני צום גדליה].

ומקשינן: יום שלפניו — נמי היה אסור בתענית, גם לולי שקבעוהו ליום טוב מחדש. שהרי תיפוק ליה, די בכך, דהוה ליה יום שלאחר ראש חדש תשרי. וראש חודש הרי הוא מועד, ולפיכך יש לאסור אף את היום שאחריו בתענית! (456)

והגמרא הניחה שמעשה זה היה לאחר חרבן הבית, כדלהלן:

ומכאן קשה על הסוברים שבזמן הזה בטלה מגילת תענית:

שהרי, ואי סלקא דעתך לומר בטלה מגילת תענית, קשה: אם קמייתא בטול — אחרנייתא מוסיפין?! הרי הימים הטובים הראשונים, אף על פי שכבר נהגו בזמן הבית, בטלום חכמים, ואיך יתכן שיוסיפו ימים חדשים, שמעולם לא נהגו בהם שמחה בזמן הזה.

ומתריצין: הכא במאי עסקינן, אימתי אירע מעשה זה — בזמן שבית המקדש היה קיים. ולפיכך קבעום כימי יום טוב שאסור בתענית.

יט-א ומקשינן: אם אכן היה הדבר בזמן שבית המקדש היה קיים: ותיפוק ליה, דיו שיהיה יום שמחה משום דהוה ליה יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם!

כי גם לפני שבטלו את הזכרת השם מן השטרות, כבר היה אותו יום שמחה,

לא נהגו ראש השנה אלא יום אחד. ריטב"א [ד"ה שלאחר ר"ח. ועיין שם].

וזה כשיטתו [לעיל הערה 434] שבכל מקום נהגו לעשות יומיים ראש השנה, היות שלא ידעו אם קדשו בית דין את החדש בזמנו. אבל לדעת רש"י [שם] שנהגו יום אחד ראש השנה. אין צריך להדחק כדברי הריטב"א הנ"ל.

456. קשה: מדוע הגמרא נקטה שהוא יום שלאחר ראש חדש, ולא נקטה שהוא יום שלאחר ראש השנה, שהוא יום טוב גמור? ותירץ הריטב"א: ראש השנה הוא מועד

שטר שכתוב בו "שלום" מפני שהוא שמו של הקב"ה [כמבואר בשבת י ב], ולכן הרבה נוהגים שלא לכתוב שלום בשטרות. ורבותי [רבותיו של הריטב"א] אינם מקפידים בזה, והמחמיר תבוא עליו ברכה. ובשו"ת הרא"ש כלל שלישי טו מתיר לזרוק אגרות שכתוב בהם "שלום".

455. ברוב המקומות עשו ראש השנה יומיים. ולא היה צורך לאסור את יום ב' בתשרי בתענית שהרי הוא יום טוב של ראש השנה. אלא רק בירושלים כשידעו שקדשו את החדש ביום ל',